

Foucauldian Analysis of the Discourse of Power in Charles Dickens's *Hard Times*

Mohammad Amin Mozaheb*

Abbas Monfared**

Abstract

The Victorian era marked the peak of Britain's colonial and industrial dominance. In *Hard Times* (1854), Charles Dickens portrays this period through themes of social oppression, ideological control, and economic exploitation. The novel examines mechanisms of power and domination over the working class through dominant discourses like industrialization and utilitarian philosophy in workplaces and schools.

This study employs Michel Foucault's theoretical framework particularly his concepts of power and discourse to analyze Dickens' novel. Although Foucault did not directly propose a method for literary analysis, his key ideas, including discourse, power relations, and subject formation, have become vital analytical tools in cultural studies and poststructuralist literary criticism.

The primary objective is to investigate how power structures are represented in *Hard Times*, focusing on the role of educational and industrial institutions in shaping social subjects. The study also explores possibilities of resistance against dominant ideological frameworks. Findings reveal how utilitarian and technological discourses function as instruments of discipline and control in factories and schools, reinforcing systemic power without addressing moral consequences.

* Associate Professor of TEFL, Department of Foreign Languages, Language Center, Imam Sadiq University, Tehran, Iran (Corresponding Author), dr.mozaheb@isu.ac.ir

** Assistant Professor of TEFL, Department of Foreign Languages, Language Center, Imam Sadiq University, Tehran, Iran, abbasmonfared85@gmail.com

Date received: 27/04/2025, Date of acceptance: 11/09/2025

By applying Foucauldian discourse analysis, this research highlights the novel's critique of institutionalized power, demonstrating how Victorian England's ideological apparatuses manipulated individuals under the guise of progress and efficiency.

Keywords: Novel; Victorian era; discourse; ideology; class conflict.

Introduction

The Victorian era's dominant narrative of industrial and technological progress, often glorified in contemporary media, starkly contrasts with the reality of systemic oppression and class exploitation depicted by authors like Charles Dickens. In his 1854 novel, *Hard Times*, Dickens directly confronts these pervasive mechanisms of power, identifying how they are enacted through the dominant ideological discourses of industrialization and utilitarianism. These discourses are institutionalized in the novel's key settings the factory and the school within the dystopian industrial city of Coketown.

While previous studies have explored the novel's social critique, a comprehensive Foucauldian analysis of its specific mechanisms of power, discourse, and subject-formation remains a significant research gap. This study aims to fill that gap, analyzing how power operates in the novel using Michel Foucault's key concepts. This research investigates how Dickens represents Foucauldian disciplinary power in institutions, how these institutions produce subjects, and how the novel depicts resistance against this dominant ideology.

Materials and Methods

This study employs a descriptive-analytical methodology, conducting a textual analysis of *Hard Times* through the theoretical lens of Michel Foucault. The research is library-based, drawing on Foucault's primary texts and relevant literary criticism.

The core theoretical framework adopts Foucault's concept of power not as a top-down, repressive force ("sovereign power"), but as a productive, pervasive network of "disciplinary power". As detailed in *Discipline and Punish*, this power functions through institutions (schools, factories) to create "docile subjects" who are useful, efficient, and self-regulating.

The analysis focuses on two interconnected concepts: Discourse (systems of power/knowledge, like Utilitarianism, that define "truth") and Disciplinary

95 Abstract

Mechanisms (techniques like surveillance, conceptualized in the Panopticon, which lead subjects to internalize control). Finally, the methodology incorporates Foucault's axiom that "where there is power, there is resistance," treating resistance as an integral part of the power dynamic itself.

Discussion & Results

The Foucauldian analysis of *Hard Times* yields a two-part finding centered on the novel's primary institutions: the factory and the school.

1. Industrial Discourse and the Factory

The novel's industrial discourse, embodied by Josiah Bounderby, uses the factory for exploitation and disciplinary control. The polluted, monotonous environment of Coketown is a physical manifestation of this discourse, reducing workers to dehumanized "hands."

The character of Stephen Blackpool illustrates this operation. The law functions not as a neutral arbiter but as a Foucauldian "juridical power" serving the dominant class, seen in his inability to obtain a costly divorce. When Stephen resists the system's binary logic (refusing to spy for Bounderby or fully join the union), he is subjected to disciplinary elimination. He is fired, re-defined by power through a false accusation of theft, and ultimately eliminated by the industrial system, dying in a mineshaft. His resistance, though profound, is tragically crushed.

2. Utilitarian Discourse and the School

The educational discourse is personified by Thomas Gradgrind, whose school is a machine for "subject-formation." His philosophy of "Facts" is a utilitarian discourse designed to destroy imagination and produce "docile subjects" suited for the industrial machine, enforcing this through panoptic surveillance in the school and home.

The character of Sissy Jupe provides the novel's central case study of resistance. Gradgrind attempts to discipline her, notably by trying to erase her identity by changing her name from "Sissy" to "Cecilia." When she fails to provide a "factual" definition of a horse, she is expelled. Unlike Stephen's, however, Sissy's resistance is ultimately successful. She represents an "everyday resistance," quietly maintaining her own knowledge system based on empathy and human connection. This alternative knowledge proves superior when the Gradgrind system collapses, as

Sissy provides refuge for the broken Louisa and facilitates Tom's escape. She subverts the disciplinary system from within.

Conclusion

This Foucauldian analysis of *Hard Times* concludes that the novel is a sophisticated deconstruction of modern power. Dickens portrays a society where dominant ideologies Utilitarianism and Industrialization function as productive Foucauldian discourses, using institutions like the school and factory to shape and control subjects. The novel's characters, Thomas Gradgrind and Josiah Bounderby, are embodiments of this disciplinary power, one shaping the mind and the other controlling the body.

However, Dickens does not present a totally determined world, confirming Foucault's axiom that power and resistance are inseparable. The study identifies two distinct forms of resistance: the tragic resistance of Stephen Blackpool, whose ethical defiance is crushed, and the subversive resistance of Sissy Jupe, whose adherence to empathy creates a rupture in the dominant discourse, offering an alternative path based on human values.

Ultimately, this research argues that *Hard Times* prophetically illustrates the Foucauldian link between knowledge and power. It shows how "truth" is manufactured to serve power, how subjects are produced by this "truth," and, most importantly, how the persistence of the human spirit provides an enduring site of resistance.

Bibliography

- Bayad, M., & Gheytsi, S. (2019). *Discursive formation and discursive conflicts in Toni Morrison's Novel Beloved*. Contemporary World Literature Research (Pazhuhesh-e Zabanha-ye Khareji), 24(1), 251-268. (In Persian)
- Sadeghi Garmsaroudi, M., Bayad, M., & Soltanvaramin, Z. (2024). *A Reading of Charles Dickens's Novel Great Expectations from the Perspective of New Historicism; A Case Study of Pip's Character Considering Victorian Ideals*. Contemporary World Literature Research, 29(2), 555-579. (In Persian)
- Andrews, Malcolm (2006). *Charles Dickens and His Performing Selves*, Oxford: Oxford University Press.
- Allen, Robert (2012). *The British Industrial Revolution in Global Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press.

97 Abstract

- Bernard, Robert (1987). "Imagery and Theme in *Hard Times*," in Charles Dickens' *Hard Times*, Harold Bloom (ed.), New York: Chelsea House Publishers.
- Brantlinger, Patrick (1971). "Dickens and the Factory," in *Nineteenth-Century Fiction*, 26(3), 270-285.
- Butler, Judith (2021). *Excitable Speech*, 2nd ed, New York: Routledge.
- Butwin, Joseph (1977). "*Hard Times*: The News and the Novel," in *Nineteenth-Century Fiction*, 32(2), 166-187.
- Davis, Jessica (2024). *Reading Foucault through Lacan*, Basingstoke: Macmillan.
- Dickens, Charles (1854). *Hard Times*, London: Dent & Sons LTD.
- Fielding, Kenneth (1953). "Charles Dickens and the Department of Practical Art," in *The Modern Language Review*, 48(3), 270-277.
- Foucault, Michel (1975). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Trans. Alan Sheridan Smith, London: Allen Lane.
- Foucault, Michel (1976). *The History of Sexuality*, Trans. Alan Sheridan Smith, New York: Pantheon.
- Foucault, Michel (1980). *Power/Knowledge*, Brighton: Harvester.
- Foucault, Michel (2002). *Archaeology of Knowledge*, Trans. Alan Sheridan Smith, London: Routledge.
- Gardner, Joseph (2000). "Dickens' Dystopian Metacomedy: *Hard Times*, Morals and Religion," in *The Victorian Comic Spirit: New Perspectives*, Jennifer Wagner-Lawlor (ed.), Hampshire: Ashgate 2000. 141-52.
- Hamilton, Paul (2003). *Historicism*, London: Routledge.
- Henderson, James (2000). "Political Economy is a Mere Skeleton Unless: What Can Social Economists Learn from Charles Dickens?" in *Review of Social Economy*, 58 (2): 141-151.
- Humpherys, Anne (2008). "Hard Times," in *A Companion to Charles Dickens*, David Paroissien (ed.), Malden: Blackwell, 390-400.
- Kramp, Michael (2008). "From Race to Lore to Domestic Utility: Sissy Jupe as a Functional Stylized Gypsy," in *VJ: Victorians Institute Journal* 36:193-215.
- Mack, Mary. (2017). *Jeremy Bentham: An Odyssey of Ideas 1748-92*, London: Forgotten Books.
- Malone, Cynthia (1989). "The Fixed Eye and The Rolling Eye: Surveillance and Discipline in *Hard Times*," in *Studies in the Novel* 21(1): 14-26.
- Miller, David (1988). *The Novel and the Police*, Berkeley: University of California Press.
- Paroissien, David (ed.) (2008). *A Companion to Charles Dickens*, Malden: Blackwell.
- Semple, Janet (1993). *Bentham's Prison: A Study of the Panopticon Penitentiary*, Oxford: Oxford University Press.
- Vieira, Priscilla (2022). *Michel Foucault, the Courage of Truth and the Ethics of an Intellectual*, Basingstoke: Macmillan.

Wren, Daniel & Bedeian, Arthur (2020). *The Evolution of Management Thought*, 8th ed., Malden: Blackwell.

تحلیل فوکویی گفتمان قدرت در رمان روزگار سخت اثر چارلز دیکنز

محمد امین مذهب*

عباس منفرد**

چکیده

دوره‌ی ویکتوریا در انگلستان با قدرت استعماری، صنعتی و فناوری شناختی این کشور همراه بود. این دوره، در نگاه برخی از نویسندگان آن زمان، همانند رمان‌نویس سرشناس چارلز دیکنز، عصری بود که ستم، استعمارگری و بهره‌کشی اقتصادی و کاری مشخصه‌های بارز آن بودند. در همین ارتباط، دیکنز در رمان روزگار سخت (۱۸۵۴) به مهم‌ترین موضوع زمانه‌ی خود، قدرت و تلاش برای سلطه‌جویی بر زندگی طبقات پایین جامعه، از طریق گفتمان‌های ایدئولوژیک مانند صنعتی‌سازی و دیدگاه فایده‌باوری در زمینه‌هایی مانند اشتغال در کارخانه و نظام آموزشی در مدرسه می‌پردازد. پژوهش حاضر با استفاده از دو مفهوم قدرت و گفتمان میشل فوکو به واکاوی رمان روزگار سخت می‌پردازد. اگرچه فوکو مستقیماً چارچوبی برای تحلیل متون ادبی ارائه نکرده، اما مفاهیم بنیادین اندیشه‌ی او از جمله گفتمان، قدرت، و سوژه‌سازی، در مطالعات فرهنگی و نقد ادبی پسااستارگرا به‌کار گرفته شده‌اند. هدف اصلی این مطالعه، با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای و در چارچوب مفاهیم تحلیل گفتمان نزد میشل فوکو، بررسی سازوکارهای قدرت و نحوه بازنمایی آن‌ها در رمان روزگار سخت است؛ به‌ویژه تمرکز بر نقش نهادهایی چون مدرسه و کارخانه در شکل‌دهی به سوژه‌ها و نیز امکان‌های مقاومت در برابر گفتمان مسلط و قدرت

* دانشیار آموزش زبان انگلیسی، بخش زبان‌های خارجی، مرکز زبان دانشگاه امام صادق (علیه السلام)، تهران،

ایران (نویسنده مسئول)، dr.mozahab@isu.ac.ir، dr.mozahab@isu.ac.ir

** استادیار آموزش زبان انگلیسی، بخش زبان‌های خارجی، مرکز زبان دانشگاه امام صادق (علیه السلام)،

تهران، ایران، abbasmonfared85@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۷، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۲۰

ایدئولوژیک. این پژوهش بر آن است که نشان دهد چگونه گفتمان‌های مرتبط با فایده‌گرایی و فناوری در روزگار سخت، به مثابه ابزارهایی برای نظم‌بخشی، انضباط و کنترل سوره‌ها در کارخانه و مدرسه عمل می‌کنند، بی‌آن‌که لزوماً بر قضاوت ارزشی یا پیامدهای اخلاقی آن‌ها متمرکز شود.

کلیدواژه‌ها: رمان، عصر ویکتوریا، گفتمان، ایدئولوژی، اختلاف طبقاتی.

۱. مقدمه و بیان مسأله پژوهش

در طی یک دهه اخیر، شمار تولیدهای سینمایی و تلویزیونی مربوط به عصر ویکتوریا در انگلستان (۱۸۳۷-۱۹۰۱) در کشورهای انگلیسی زبان مانند بریتانیا و آمریکا افزایش چشمگیر داشته است. در این تولیدات، سیمایی جدید و خوشایند از ملکه ویکتوریا با فراز و فرودهای زندگی او در کاخ سلطنتی به تصویر کشیده می‌شود. برای مثال، فیلم ویکتوریای جوان (2009) *The Young Victoria* به کارگردانی ژان مارک ولی (Jean-Marc Vallée) و سریال تلویزیونی ویکتوریا (2017) *Victoria* محصول شبکه آی تی وی (ITV) بریتانیا، دو مورد مهم هستند که این دست اهداف را محقق می‌کنند. هدف سازندگان سینمایی و تلویزیونی امروز از چنین ترسیم‌نمایی به خصوص از عصر ویکتوریا را می‌توان با اظهار رابرت آلن (Robert Allen) شرح داد، به این ترتیب که بازنمایش آن شکوه امپراتوری پیشین بریتانیا و گره خوردگی آن با پیشرفت‌های فناوری شناختی و صنعتی که موجب شد یک چهارم جهان در تسخیر بریتانیا باشد، دلیل پشت پرده‌ی این تصویر مثبت و باشکوه از قرن نوزدهم و ملکه ویکتوریا است (Allen, 2012: 21). پیشرفت علوم گوناگون، اختراعات و نوآوری‌های بیشمار به خصوص در حوزه‌ی دریانوردی و هواشناسی، و ساخت دستگاه‌های نساجی و بافندگی پیشرفته، عصر ویکتوریا را به زمانه‌ی خاص در تاریخ بریتانیا تبدیل کرده‌اند.

با این همه، عصر ویکتوریا چهره‌های دیگر و کاملاً متمایز دارد که در ادبیات داستانی و شعر آن هنگام قابل مشاهده است. ادبیات داستانی بریتانیای قرن نوزدهم، به خصوص ادبیات داستانی، یک روایت متفاوت از صنعت، توسعه و فناوری، و در نهایت شکوهمندی ویکتوریایی را ارائه می‌کند. برای نمونه، رمان‌نویس زن انگلیسی الیزابت گسکل (Elizabeth Gaskell) به زندگی دشوار و مشقت‌بار طبقه‌ی کارگر و به ویژه زنان و کودکان در جامعه‌ای می‌پردازد که شکاف طبقاتی و ستم کارفرما بر کارگر آشکارا نمایان است. رمان

تحلیل فوکویی گفتمان قدرت در رمان ... (محمد امین مذهب و عباس منفرد) ۱۰۱

ماری بارتن (*Mary Barton*)، نخستین اثر خانم گسکل در سال ۱۸۴۸، تصویری تیره و واقع‌گرایانه از شکاف طبقاتی، بی‌عدالتی اجتماعی، و نابرابری قدرت در منچستر صنعتی ارائه می‌دهد. این اثر از خلال زندگی دو خانواده کارگری، نه تنها وضعیت معیشتی طبقه‌ی فرودست را بازنمایی می‌کند، بلکه چگونگی بازتولید روابط قدرت و واکنش‌های فردی و جمعی در برابر آن را نیز به تصویر می‌کشد. تصمیم نهایی شخصیت‌های اصلی برای مهاجرت از انگلستان، نه فقط پایانی داستانی، بلکه کنشی در پاسخ به بن‌بست‌های ساختار اجتماعی زمانه است.

بی‌تردید، بهترین نویسنده‌ی عصر ویکتوریا، چارلز دیکنز (1812-70) (*Charles Dickens*) است که هنرمندانه زندگی و مشکلات مدید اقشار مختلف جامعه را در آثارش بازتاب داد. در آثار دیکنز، اعتراض او به قدرت ایدئولوژیک در جامعه‌ی معاصرش دیده می‌شود که انگلستان را کشوری صنعتی و فناوری‌شناختی با بهره‌مندی از قدرت بزرگ امپریالیستی معرفی می‌کند. مشقت‌های طبقه‌ی کارگر و فرودستان جامعه از جایگاه ویژه‌ای در آثار دیکنز برخوردارند. به طور نمونه، دیکنز در رمان *الیور تویست* (1837-39) (*Oliver Twist*) ستم بزرگسالان به کودکان و بی‌توجهی دولت و جامعه به سرنوشت کودکان را بازتاب می‌دهد:

دیکنز تصویری را با رویکرد واقع‌گرایانه‌ی خود در داستان‌نویسی شکل می‌دهد که از آن فرومایگان، نیازمندان و رانندگان اجتماعی است؛ تصویری که با خیابان‌ها و منازل ناپاک و تاریک نقشه همراه است و در نقطه‌ی مقابل تصویری قرار می‌گیرد که اقتدار امپراتوری، پیشرفت فناوری‌شناختی، و صنعتی‌سازی تحت فرمانروایی ملکه ویکتوریا را نشان می‌دهد (Wren & Bedeian, 2020: 43).

دیکنز در آثار داستانی‌اش با ایدئولوژی حاکم (*dominant ideology*) سر و کار دارد؛ در واقع، آثار او در پی شکل‌گیری مقاومت در برابر گفتمان‌هایی است که ایدئولوژی حاکم از آن‌ها بهره می‌گیرند تا نفوذ و اقتدار قدرت را در سرتاسر جامعه‌ی ویکتوریایی انگلستان برپا دارد و حفظ کنند (Butwin, 1977: 171). صنعتی‌سازی (*industrialization*) به یکی از گفتمان‌های قدرت در آن عصر تبدیل شد و اختلاف طبقاتی شگرفی را در بریتانیا پدید آورد. صنعتی‌سازی به دغدغه‌ی اصلی در آثار داستانی دیکنز تبدیل می‌شود و به خصوص در رمان *روزگار سخت* (*Hard Times*)، که مورد بررسی این پژوهش است، بازتاب‌دهنده‌ی ناعدالتی اجتماعی است و با دو قطبی‌سازی جامعه، نه تنها شکاف بین طبقات را افزایش

می‌دهد، بلکه نظامی سودجو و سرکوبگر را شکل می‌دهد که اقشار ضعیف جامعه را زیر سلطه می‌برد. رمان دیکنز شرایط نامساعد کارگران، محیط کاری خشن و دهشتناک، گفتمان سودجویانه و سلطه‌طلب طبقه‌ی حاکم، قوانین ناکارآمد و نظام آموزشی خردباور محض و بی‌تفاوت در مدرسه‌ای در شهر صنعتی خیالی کوکتاون (Coketown) را ترسیم می‌کند. در حقیقت، رمان یک پلیدشهر (dystopia) را نشان می‌دهد که کارخانه‌های دودزا و کثریخت آنجا، نهادهای تباهی و نابرابری‌اند (Gardner, 2000: 141) - نابرابری که به کشمکش میان صاحبان قدرت و افراد فاقد قدرت می‌انجامد. بنابراین، این پژوهش بر آن است تا با بهره‌گیری از مفاهیم قدرت، انضباط، و سوژه‌سازی در افکار میشل فوکو (۱۹۲۶-۱۹۸۴) و تحلیل متنی، به واکاوی رمان روزگار سخت پردازد و نشان دهد که چگونه مناسبات قدرت در دل روایت دیکنز بازتولید و در عین حال، به چالش کشیده می‌شوند. پژوهش به این سه پرسش مهم پاسخ خواهد داد: چگونه رمان دیکنز سازوکارهای قدرت را، در چارچوب مفاهیم قدرت و انضباط فوکویی، بازنمایی می‌کند و این سازوکارها چه نقشی در کنترل و نظم‌بخشی به طبقات فرودست جامعه دارند؟ چگونه نهادهایی چون مدرسه و کارخانه در رمان به مثابه ابزارهای ایدئولوژیک عمل کرده و فرآیندهای سوژه‌سازی را شکل می‌دهند؟ شکل‌های مقاومت در برابر قدرت انضباطی و ایدئولوژی فایده‌گرایی در روزگار سخت چگونه نشان داده شده‌اند، و این مقاومت‌ها در چارچوب نظریه‌ی فوکو چه معنایی پیدا می‌کنند؟

۲. پیشینه پژوهش

از مهمترین خوانش‌ها و نقدهای انجام گرفته پیرامون روزگار سخت می‌توان به این مطالعات اشاره داشت. برانتلینگر (Brantlinger) در جستار خود، «دیکنز و کارخانه» (1971) ("Dickens and the Factory")، به واکاوی انگاره‌ی کارخانه و زندگی کارگری در آثار دیکنز می‌پردازد و در این میان، رمان روزگار سخت را بیشتر مورد توجه قرار می‌دهد. جستار او، ترسیم‌نمایی کارخانه در اثر داستانی را با کارخانه‌های نساجی و نخ‌ریسی آن روزگار انگلستان مقایسه می‌کند و بازتاب زندگی واقعی کارگران در هنر داستان‌نویسی دیکنز را نشان می‌دهد (Brantlinger, 1971: 276). منتقد آمریکایی، دی. ای. میلر (D.A. Miller) در کتاب رمان و پلیس (1988) (*The Novel and the Police*) با استفاده از فوکو، چند نویسنده‌ی سرشناس دوره‌ی ویکتوریای انگلستان از جمله ویکی کالینز (Wilkie Collins) و آنتونی

تحلیل فوکویی گفتمان قدرت در رمان ... (محمد امین مذهب و عباس منفرد) ۱۰۳

ترولوپ (Anthony Trollope) را همراه با چارلز دیکنز مورد واکاوی قرار می‌دهد. میلر در نوشتارش به مفهوم قدرت در آثار این نویسندگان می‌پردازد و نشان می‌دهد که چگونه رمان‌نویسان ویکتوریایی، ناخواسته و ناخودآگاه، فرهنگ انضباطی آن دوران را تقویت می‌کردند و احتمال مقاومت در برابر قدرت را کمرنگ می‌کردند. در فصل سوم، میلر بر رمان *خانه‌ی متروک* (۱۸۵۲-۵۳) دیکنز متمرکز می‌شود و با ارائه‌ی یک خوانش فوکویی از آن اعلام می‌کند که ساز و کار قدرت بر همه افراد و نهاد خانواده به شدت تأثیر گذاشته، و فرایندهای نظارتی و مراقبتی تمام فعالیت‌ها و افکار افراد در جامعه را تسخیر کرده‌اند (Miller, 1988: 104). به این علت که میلر بسیار تحت تأثیر جبرگرایی نظریه‌ی نقادانه‌ی تاریخ‌باوری نوین (new historicism) است، فضای مثبت و مؤثری را برای شکل‌گیری مقاومت در نظر نمی‌گیرد و خوانش خود را تنها به *خانه‌ی متروک* و *الیور توئیست* و چند اشاره‌ی گذرا به دیگر آثار دیکنز محدود می‌کند.

هندرسون (Henderson)، با پیروی از براتلینگر، به مفهوم اقتصاد سیاسی و ارتباط آن با آثار داستانی دیکنز می‌پردازد و این نویسنده را یکی از اصلاحگران اجتماعی در زمینه اقتصاد، شرایط کار و حقوق کارگران برمی‌شمارد (Henderson, 2000). هندرسون در جستارش، دیدگاه مخالفت‌آمیز دیکنز با شرایط اشتغال در کارخانه و رنج طبقه‌ی کارگر را ترسیم می‌کند. دیگر نوشتار مهم پیرامون هنر رمان‌نویسی دیکنز به نگارش مالکولم اندروز (Malcolm Andrews) در ۲۰۰۶ می‌باشد. اندروز در نوشتارش تلاش می‌کند ارتباطی را بین فعالیت‌ها و دوران زندگی دیکنز و شخصیت‌های آثارش ایجاد کند (Andrews, 2006: 3-4). افزون بر این، چگونگی برقراری ارتباط او با طیف وسیعی از مخاطبان در سراسر انگلستان از طریق نمایشخوانی آثار را مورد ارزیابی قرار می‌دهد. کرمپ (Kramp) نیز در مطالعه‌ی خود رمان دیکنز را در پرتو نقد مارکسیسم کاوش می‌کند و بر شخصیت دختر نوجوان در داستان، سسی جوپ (Sissy Jupe) متمرکز می‌شود و او را چهره‌ای مخالف نظام آموزشی سرکوبگر در مدارس معرفی می‌کند که نمایانگر گروهی از جامعه است که در خارج از هنجارهای موجود قرار دارند و به حاشیه رانده شده‌اند (Kramp, 2008: 193).

در مجموعه جستارها درباره‌ی آثار دیکنز با گردآوری دیوید پاروسی-بن (David Paroissien) در سال ۲۰۰۸، سی و شش جستار به معرفی و بررسی زوایای گوناگون زندگی و حرفه‌ای رمان‌نویسی چارلز دیکنز می‌پردازند. در این کتاب، جستارها در پنج بخش دسته‌بندی شده‌اند، و بخش چهارم به نقد و بررسی آثار مطرح دیکنز اختصاص داده شده

است. هامفریز (Humpherys) در جستار بیست و هشتم به رمان روزگار سخت به معرفی و تحلیل این رمان می‌پردازد و آن را بر اساس عناصر داستان و شخصیت‌پردازی مورد تفسیر و بررسی قرار می‌دهد. تمرکز هامفریز بر فنون داستان‌نویسی و درونمایه‌ی اثر مذکور معطوف شده است (Humpherys, 2008: 390).

در مطالعات فارسی می‌توان به مقاله‌ای از سلطان بیاد و قیطاسی به تحلیل گفتمان و منازعات گفتمانی در رمان محبوب اثر تونی موریسون پرداخته‌اند. اگرچه این مطالعه مستقیماً به آثار دیکنز نمی‌پردازد، اما می‌تواند به‌عنوان نمونه‌ای از کاربرد تحلیل گفتمان در ادبیات مورد استفاده قرار گیرد. مطالعه‌ای دیگر نیز توسط صادقی گرمارودی، سلطان بیاد و رامین در دانشگاه تهران انجام شده است که به تحلیل رمان *آرزوهای بزرگ* با تمرکز بر ایده‌آل‌های دوره ویکتوریا و تأثیر آن بر کودکی پرداخته است. این پژوهش با رویکرد تاریخ‌باوری نوین، به بررسی شرایط اجتماعی و فرهنگی زمانه دیکنز و تأثیر آن بر شخصیت‌های کودک در رمان می‌پردازد. در حالی که مطالعات پیشین به برخی ابعاد اجتماعی، تاریخی و قدرت‌مند رمان پرداخته‌اند، به نظر می‌رسد تحلیل جامع و مستقیمی از سازوکارهای گفتمان قدرت و سوژه‌سازی با رویکرد تحلیلی فوکو در روزگار سخت هنوز صورت نگرفته است. بنابراین، پژوهش حاضر با هدف پر کردن این فضای تهی پژوهشی، تلاش می‌کند تا با تمرکز بر مفاهیم قدرت، انضباط، و گفتمان در اندیشه‌ی فوکو، بازنمایی نهادهایی چون مدرسه و کارخانه را در تولید سوژه‌های مطیع در این رمان بررسی کند.

۳. چارچوب نظری: قدرت و گفتمان فوکویی

از دهه‌ی ۱۹۶۰ میلادی، به‌ویژه پس از اعتراضات گسترده‌ی دانشجویان و کارگران در مه ۱۹۶۸ در فرانسه، میشل فوکو، منتقد برجسته‌ی فرانسوی، توجه خود را به بررسی قدرت، راهبردهای آن، و شیوه‌های بازتولید گفتمان‌های سلطه‌گر معطوف کرد. با تأثیرپذیری از اندیشمندانی چون نیچه، مارکس، گرامشی، فوکو یکی از بنیان‌گذاران اصلی مکتب فکری پساساختارگرایی به شمار می‌آید و با بهره‌گیری از روش‌هایی چون دیرینه‌شناسی و تبارشناسی، مفاهیمی مانند جنون، انضباط، و قدرت را مورد واکاوی قرار داد تا چگونگی تداوم و نفوذ روابط قدرت حاکم در جوامع مدرن غربی را تحلیل کند (Hamilton, 2003: 22). دیرینه‌شناسی (archaeology) نزد فوکو روشی برای کاوش در لایه‌های گفتمان و قواعد ناپیدای معرفت است، در حالی که تبارشناسی (genealogy)، با الهام از نیچه، به بررسی

پیدایش تاریخی مفاهیم و مناسبات قدرت می‌پردازد. فوکو با پیروی از نیچه در پی واسازی «حقیقت نهایی» یا «قانون کلی تاریخ» گام برداشت و بر اموری مانند پراکندگی، گسست و پیوند دانش و قدرت در لحظه‌های خاص تاریخی تأکید کرد تا روابط قدرت در روزگار معاصرش را آشکار کند و مورد نقد قرار دهد (Davis, 2024: 2). از این رهگذر، فوکو نشان داد که تاریخ نه خطی و پیوسته، بلکه پر از گسست‌ها و تغییرات ناگهانی است که در آن، قدرت خود را در اشکال متنوع بازتولید می‌کند. بدین ترتیب، او تاریخ اندیشه را به صحنه‌ای از نزاع‌های پنهان و آشکار قدرت بدل ساخت که همواره در بطن زندگی اجتماعی جریان دارد.

در چارچوب فکری فوکو، مفهوم انضباط (discipline) به‌ویژه در کتاب *مراقبت و تنبیه* (۱۹۷۵) مطرح می‌شود و به فناوری‌های قدرتی اشاره دارد که از طریق نهادهایی چون زندان، مدرسه، پادگان و بیمارستان بر بدن‌ها اعمال می‌شوند تا آن‌ها را به سوژه‌هایی مطیع، مفید و کارآمد بدل کنند. به شرح وی‌یرا (Vieira)، انضباط نه صرفاً از راه اجبار یا سرکوب آشکار، بلکه از طریق شبکه‌ای از تکنیک‌های ظریف مانند نظارت، مراقبت مداوم، ثبت و ارزیابی، و تنبیه‌های جزئی عمل می‌کند و سوژه‌ها را به «بدن‌های رام» (docile bodies) تبدیل می‌سازد (Vieira, 2022: 20). در مقابل، مفهوم گفتمان که فوکو در *آثاری چون باستان‌شناسی دانش* (۱۹۶۹) و *نظم گفتار* (۱۹۷۱) بسط داده شد، به معنای مجموعه‌ای از قواعد، مناسبات و سازوکارهای قدرت/دانش است که تعیین می‌کنند چه چیزی می‌تواند به‌عنوان «حقیقت» گفته و اندیشیده شود و چه چیزی بیرون از مرزهای معرفت قرار گیرد. بدین ترتیب، گفتمان نه تنها زبان یا گفتار را سامان می‌دهد، بلکه به طور فعال در تولید دانش، هویت و سوژه‌مندی دخالت دارد (Vieira, 2022: 26). پیوند این دو مفهوم در آن است که انضباط بر بدن‌ها و کردارهای فردی و جمعی اثر می‌گذارد، در حالی که گفتمان ذهن‌ها و نظام‌های دانایی را شکل می‌دهد؛ و این هر دو به‌مثابه فناوری‌های قدرت، نشان می‌دهند که قدرت نوین در جوامع نه صرفاً از طریق سرکوب، بلکه به واسطه‌ی تولید دانش و حقیقت و نفوذ در زندگی روزمره عمل می‌کند.

افزون بر این، قدرت در اندیشه‌ی فوکو جایگاه محوری دارد و او قدرت را در دو نوع یعنی «قدرت سلطنتی» و «قدرت مردمی» دسته‌بندی می‌کند. فوکو در کتاب (۱۹۷۵) (*Discipline and Punish*) به بحث در مورد این دو نوع قدرت و پیدایش زندان و تکوین جوامع زندان‌گونه در دنیای غرب می‌پردازد. قدرت سلطنتی، به سخن فوکو، قدرتی است

که با حکم و امر پادشاه یا حکمران، یعنی از رأس قدرت به پایین، صادر می‌گردد و برای تحقق به زیردستان منتقل می‌شود (Foucault, 1975: 36). جنت سمپل (Janet Semple)، با تأثیرپذیری و ادامه‌ی عقاید فوکو، در نوشتارش انقلاب فرانسه را نقطه‌ی عطفی می‌داند که نه تنها قدرت مردمی، بلکه نظارت و انضباط را هم متولد کرد (Semple, 1993: 9). به عقیده‌ی فوکو، قدرت متعلق به فرد یا گروه خاصی نیست، بلکه ابزار یا رابطه‌ای است که افراد می‌توانند از آن در راستای اهداف مدنظر بهره‌گیرند. فوکو، پیدایش زندان به عنوان نهادی نظارتی، آموزشی و تنبیهی به معنای امروز را در نخستین روزهای پس از انقلاب فرانسه می‌داند. قدرت مردمی به رویکردها و شیوه‌هایی نیازمند است تا با استناد به آنها بتواند کارساز و محقق در جامعه باشد. از درون این شیوه‌ها، قدرت انضباطی (disciplinary power) زاده می‌شود (Foucault, 1975: 89). برای نمونه، تعذیب و آزمون در نظام آموزشی مدارس و حبس زندانی در سلول انفرادی و انجام برخی کارها و فعالیتها در زندان از نمونه‌های روشهای انضباطی هستند. حال، یکی از مهمترین روشهای قدرت انضباطی، نظارت (surveillance) است. در حقیقت، کارکرد اصلی این راهبرد قدرت انضباطی، سلطه داشتن بر زندگی افراد است، به نحوی که آنها همواره احساس کنند که تحت نظر هستند و همین مسئله، آنها را از ارتکاب جرم بازدارد. در حقیقت، قدرت انضباطی روشی برای شکل دادن شناساهای فرمانبردار و مطیع (docile subjects) می‌باشد (Foucault, 1975: 138).

در پایان، آنچه با مفهوم قدرت انضباطی یا قدرت نوین گرده خورده است، بحث گفتمان (discourse) است. فوکو در کتاب *دیرینه‌شناسی دانش* (۱۹۶۹) (*The Archeology of Knowledge*) برای نخستین بار اصطلاح «گفتمان» را مطرح می‌کند. فوکو می‌نویسد که گفتمان از آن مفهوم زبان‌شناختی خود به عنوان گفتار یا سخن مختص به یک شخص جدا شده و به روابط قدرت و دانش گره خورده است. در اصل، گفتمان روشی برای انتقال روابط قدرت و سوزده‌سازی می‌باشد (Foucault, 2002: 25-6). به نظر فوکو، گفتمان‌ها با همدیگر در ارتباط هستند و «وحدت‌های معین» بین آنها وجود دارد (Foucault, 2002: 24). هرچند گفتمان‌ها حاوی اطلاعات هستند، اما ایدئولوژی و نظام‌های قدرت از آنها استفاده می‌کنند. پس، فوکو، تقریباً در تمام نوشتارهای خود، در پی واسازی و براندازی این گفتمان‌ها تلاش می‌کند. بنابراین، با توجه به مباحث مذکور، در بخش بعدی این پژوهش، روزگار سخت از منظر قدرت و گفتمان فوکویی مورد واکاوی قرار می‌گیرد تا روابط قدرت انضباطی آشکار شود و چگونگی مقاومت طبقه‌ی کارگر و فرودستان جامعه در برابر طبقه‌ی

تحلیل فوکویی گفتمان قدرت در رمان ... (محمد امین مذهب و عباس منفرد) ۱۰۷

سرمایه‌دار و بهره‌کش، که از قدرت و گفتمان در راستای تحکیم ایدئولوژی و منافع خود بهره می‌برند، مورد بررسی قرار گیرد.

۴. جمع‌بندی و تحلیل

۱.۴ ایدئولوژی صنعتی‌سازی و کارگران

روزگار سخت به لحاظ ساختاری و سبک روایت اثری متفاوت نسبت به سایر کارهای دیکنز است زیرا تصویری واقعی‌تر و مخوف‌تر از جامعه‌ی انگلستان را ترسیم می‌کند (Fielding, 1953: 270). رمان از سه داستان جداگانه اما به هم وابسته تشکیل شده است. داستان نخست، ماجرای دختری نوجوان به نام سیسی جوپ را نقل می‌کند که شهر کوکتاون را به همراه پدرش ترک کرده و به منظور تأمین هزینه‌ی تحصیل دختر در مدرسه، پدر در یک سیرک مشغول به کار شده است. داستان دوم، روایت دختر و پسر توماس گردگرایند (Thomas Gradgrind)، لویزا (Louisa) و تام (Tom) است. این دو فرزند گردگرایند به خاطر نوع آموزش و تربیت پدر، که نمونه‌ای از قدرت انضباطی فوکو و پنداشت فایده‌باورانه است، دچار مشکلات مدید شده‌اند. لویزا ازدواج ناموفق دارد و تام به زندگی خوشگذرانی و پوچ روی می‌آورد. داستان سوم راجع به استفن بلکپول (Stephen Blackpool) و دلبرش راشل (Rachel)، دو کارگر کارخانه، است. استفن و راشل هر دو فقیر هستند و در کارخانه‌ای کار می‌کنند که یک رئیس سنگدل و بی‌توجه به معشیت کارگران دارد. به استفن اتهام دزدی زده می‌شود و او در راه تبرئه‌ی خود جانش را از دست می‌دهد. راشل هم در غم از دست دادن او، کارخانه را ترک می‌کند و به نگهداری از فقیران مشغول می‌شود. وجه اشتراک این سه داستان، بحث قدرت انضباطی و نظاره‌افکن است که با باور فایده‌باوری یا سودمندگرایی (utilitarianism) گره خورده است.

شخصیت‌های اصلی در رمان به دو گروه متضاد تقسیم می‌شوند که هر کدام نمایانگر جوانب متفاوتی از گفتمان قدرت در جامعه‌ی صنعتی ویکتوریایی هستند. گروه اول شامل شخصیت‌هایی مانند توماس گردگرایند و جوزایا باندربی است که از طریق گفتمان فایده‌گرایانه و عقلانی‌سازی نهادهای اجتماعی، به بازتولید و تحکیم ساختارهای قدرت و کنترل اجتماعی می‌پردازند. گردگرایند، با تأکید بر اصول سخت‌گیرانه و عقلانی در تعلیم و تربیت، و باندربی با استثمار و سوءاستفاده از کارگران در کارخانه‌اش، نمادهای بارز افراد سودجویی هستند که از طریق ابزارهای مختلف، سوژه‌ها را تحت کنترل و انضباط قرار

می‌دهند. این شخصیت‌ها در واقع مصداق همان سازوکارهای «قدرت و انضباط» نزد فوکو هستند که نه صرفاً از طریق زور مستقیم، بلکه با نهاده‌کردن گفتمان‌های عقلانی، آموزشی و اقتصادی، سوژه‌ها را درونی‌سازی کرده‌اند و آنان را به انقیاد وادار می‌کنند (Foucault, 1975: 209). گروه دوم، ضعیفان هستند که استغن بلکپول، راشل و سیسی جوپ اعضای این طبقه‌اند. بدین ترتیب، روزگار سخت یکی از تاریکترین آثار دیکنز محسوب می‌شود که از بی‌عدالتی و ستم، هم در محیط کار و مدرسه، و هم در خانه، آکنده شده است. در توصیف دیکنز از شهر کوکتاون و محیط پیرامون، فضایی تیره و غمناک وجود دارد. برای مثال، توصیف او از شهر چنین است:

شهری بود با آجرهای سرخ، یا آجرهایی که می‌توانستند سرخ باشند اگر دود و خاکستر اجازه می‌دادند؛ اما هرآنچه هست، شهری از سرخی و سیاهی نامتعارف بود، شبیه سیمای رنگشده یک سرخپوست. شهری بود از دستگاه‌ها و ماشین‌آلات و دودکش‌های بلند که از درون آن‌ها مارهای افعی دودی تا ابد و ابدیت سر بیرون می‌آوردند؛ مارهایی که هرگز بی پیچ و تاب نیستند. کانال آب تیره‌ای در شهر بود و رودی که با رنگی بدبو، ارغوانی گشته بود، و ردیف‌های بزرگی از ساختمان‌های مملو از پنجره وجود داشت که در طی روز، به دلیل پیستون‌های موتور بخار میلرزیدند و صدا می‌کردند که یکنواخت و بیوقفه بالا و پایین می‌روند، همچون سر یک فیل در حالت جنون سودازده تکان می‌خورد. (Dickens, 1960: 19)

کوکتاون، در واقع، پلیدشهری است که استعاره‌ای از لندن قرن نوزدهم است که دو چهره‌ی کاملاً متفاوت در آن هنگام داشت. از یک سو، پایتخت امپراتوری، علم و فناوری بود، ولی از سوی دیگر، سیمایی غیررسمی داشت – سیمایی از تباهی و نابرابری، و رمان دیکنز با ترسیم جزئیات این وجه از لندن به انتقاد اجتماعی و نقد حاکمان قدرت می‌پردازد. رمان جو تفرقه‌افکن و بیگانه‌ی شهرهای صنعتی انگلستان، مانند منچستر و لندن، را بازتاب می‌دهد. در این مورد، برنارد (Bernard) اظهار می‌کند که بیشتر مردم آن دوران در انگلستان بر این اعتقاد بودند که هوای آلوده شهرهای صنعتی، نه تنها افول سلامتی افراد را موجب می‌شد، بلکه روح و تفکر آنان را هم به زوال می‌کشاند؛ از این جهت، در رمان مشاهده می‌کنیم که شخصیت‌هایی مانند باندربی و هارته‌اوس (Hartouse) – جوان خوشگذران و بی‌اخلاق و خواستگار لویی‌زا – تباه‌کننده و ترویجگر فرهنگ فایده‌باوری ایدئولوژی حاکم هستند (Bernard, 1987: 44). کوکتاون، با هوایی آلوده و محیطی از تباهی،

در حقیقت، نمادی از قدرت حاکم است و کارخانه‌های در آنجا، مانند کارخانه‌ی باندربی، مکانی از ستم و تباهی را به وجود آورده‌اند. دیکنز حلبی‌آباد و خانه‌های با وضعیت اسفناک کارگران این شهر صنعتی را ترسیم می‌کند که انگار تنها هیزمی برای پیشبرد و تداوم نظم موجود محسوب می‌شوند. در رمان، دیکنز از ساختار فیزیکی کارخانه باندربی بهره می‌گیرد تا آن را استعاره‌ای برای اعمال ظلم به طبقات پایین جامعه نیرویی ویرانگر معرفی کند که به شکل عملی، زندگی و شخصیت کارگران را به تدریج نابود می‌کند. توصیف دیکنز از مکان زندگی راشل و بلکپول چنین است: «خانه‌هایی پراکنده در طول خیابان با آجرهای قرمز، جایی که هر فضای سبزش با پودرهای تیره و کثیف پوشانده و با رده‌ایی از زغال و گرد سیاه و بسیاری از دیگر انواع زشتی پوشانده شده است» (Dickens, 1987: 148).

وجود ماشین‌آلات در آثار دیکنز، به ویژه در *روزگار سخت*، تداوم حیات کژ و دهشتناک کارگران، کودکان و دیگر اقشار ضعیف جامعه را نشان می‌دهند. صنعتی‌سازی در اثر دیکنز، صحنه‌هایی از نیستی و مرگ را آفریده، و تأثیر روانشناختی ژرفی بر کارگران گذاشته است (Brantlinger, 1971: 281). در کوکتاون، انسان‌ها به بردگان ماشین‌آلات تبدیل شده‌اند و کارخانه‌داران و سرمایه‌داران، یعنی عوامل قدرت ایدئولوژیک، گفتمان صنعتی‌سازی و امر فناوری‌شناختی را تغذیه و تقویت می‌کنند. همان‌طور که فوکو نشان می‌دهد، قدرت با تولید دانش و شناخت سوژه‌ها اعمال می‌شود (Foucault, 1975: 49)، و در رمان، کارخانه‌داران و صنعتگران با سلطه بر کارگران خود توانسته‌اند شناختی از آنها به دست آورند و این شناخت به ابزاری برای کنترل و انضباط کارگران بدل می‌شود. برای نمونه، باندربی پس از آنکه استفن بلکپول را از کارخانه اخراج می‌کند و به او اتهام دزدی می‌زند، بی‌درنگ موجب می‌شود استفن تحت پیگرد قانونی قرار گیرد. قانون در رمان، به طور کامل، از سرمایه‌داران حمایت می‌کند. اگر بار دیگر به فوکو رجوع کنیم، فوکو به این مسئله اشاره می‌کند که از انقلاب فرانسه به این سو، یک راه مطمئن برای تسلط قدرت بر افراد، استفاده از گفتمان قانون بوده است (Foucault, 1975: 87). دیکنز ترسیم می‌کند که قانون در شهر کوکتاون تنها برای سرکوب کارگران و دفاع از حقوق کارفرمایان به کار گرفته می‌شود، زیرا سرمایه‌داران گفتمان بزرگ‌تر، یعنی صنعت و فناوری را تغذیه می‌کنند و نظام صنعتی برده‌داری عصر ویکتوریا را به پیش می‌رانند.

در تحلیل فوکو از قدرت مدرن، یکی از شکل‌های بنیادین سلطه، قدرت حقوقی یا *قدرت قانون‌مند* است. او بر این باور است که پس از انقلاب فرانسه، قانون دیگر نه ابزار

عدالت، بلکه یکی از ابزارهای مؤثر قدرت برای انضباط‌بخشی و کنترل جمعیت‌ها شده است. (Foucault, 1975: 87) در این الگو، قانون در ظاهر بی‌طرف است اما عملاً در خدمت حفظ وضع موجود و منافع ساختارهای قدرت قرار می‌گیرد. دیکنز در روزگار سخت دقیقاً به همین کارکرد قانون اشاره دارد: قانونی که نه برای برقراری عدالت، بلکه برای تثبیت اقتدار طبقه‌ی سرمایه‌دار طراحی شده است. در رمان، چندین نمونه از این نوع عملکرد قانون مشاهده می‌شود که می‌توان آنها را به‌صورت زیر دسته‌بندی کرد:

۱. کاربرد گزینشی قانون به نفع صاحبان سرمایه: نمونه‌ی بارز این وضعیت، شخصیت

استفن بلکپول است. پس از آنکه او به دلیل امتناع از پیوستن به اتحادیه‌های کارگری از کارخانه اخراج می‌شود، آقای باندربی، به جای بررسی بی‌طرفانه‌ی موضوع، با اتهام دزدی و تهدید به پیگرد قانونی، او را کاملاً از حق دفاع محروم می‌کند. در این‌جا، قانون در دست سرمایه‌دار ابزاری سرکوب‌گر می‌شود.

۲. عدم امکان دسترسی فرودستان به ابزارهای قانونی: استفن بلکپول هیچ نهاد یا

وکیل یا حمایت حقوقی ندارد که بتواند از خود در برابر این اتهام دفاع کند. او ناگزیر به ترک شهر می‌شود تا شواهدی برای اثبات بی‌گناهی‌اش بیابد و در این مسیر جان خود را از دست می‌دهد. در واقع، قانون از همان آغاز، حق را به سرمایه‌دار داده و قربانی را ناتوان از احقاق حق رها کرده است.

۳. قانون به عنوان ابزار بازتولید گفتمان صنعتی-سرمایه‌داری: در شهر خیالی

کوکتاون، قانون عملاً تضمین‌کننده‌ی تداوم نظم صنعتی و انضباط کارگران است. قوانینی که در ظاهر برای حفظ نظم اجتماعی وضع شده‌اند، در عمل مانع از تشکیل اتحادیه، اعتراض، یا هر گونه اقدام جمعی کارگران می‌شوند. این همان چیزی است که فوکو از آن به‌عنوان "نقش قانون در بازتولید نظم قدرت و گفتمان سلطه‌گر" یاد می‌کند.

در مجموع، دیکنز نه فقط چهره‌ای بی‌رحم از قانون به تصویر می‌کشد، بلکه نشان می‌دهد که چگونه قانون، در هم‌دستی با سرمایه و صنعت، کارگران را از عدالت محروم کرده است و آنها را به انقیاد واداشته است. تحلیل این نمونه‌ها در پرتو نگرش فوکو روشن می‌سازد که قانون در جامعه‌ی ویکتوریایی یکی از مؤثرترین ابزارهای قدرت بوده است.

روزگار سخت، در واقع، شکواییه‌ای برضد قوانین موجود آن زمان بریتانیا است، به خصوص لایحه‌ی اصلاحیه‌ی قانون فقرای سال ۱۸۳۴ که جنجالی بود. بر اساس این لایحه، حداقل دستمزد برای معشیت کارگران به منظور پایین نگه داشتن سطح زندگی آنان مشخص شد، مجازات مرگ برای آسیب و تخریب دستگاه‌های صنعتی وضع شد، و به کارفرمایان اختیارات بیشتر حتی برای تنبیه کارگران خاطی اعطا گشت. در کل، این لایحه بر مکتب فایده‌باوری مهر تأیید زد چون کارخانه‌داران و سرمایه‌داران حاضر به پرداخت هزینه‌های هنگفت برای دستگاه‌ها بودند و رفاه و شرایط معشیتی کارگران برای آنان بی‌اهمیت بود. استفن و راشل، دو شخصیت اصلی کارگر مورد ستم کارفرمایان خود، یعنی باندربی، قرار می‌گیرند. باندربی به همراه گردگرایند (که در بخش بعد درباره‌ی او بحث خواهد شد) از عوامل تباهی شهر هستند، به خصوص باندربی که شرایط زندگی کارگران را دشوار کرده است، و به شکل غیرمستقیم، مسبب مرگ استفن است. باندربی حتی برای بازداشت استفن جایزه تعیین می‌کند: «او نوشته‌ای را بالا می‌گیرد که حاکی از بیست پوند پاداش برای دستگیری استفن بلکپول است، مظنون به سرقت از خزانه‌ی باندربی» (Dickens, 1960: 220). در رمان، با استناد به فوکو، این قدرت است که بر همه چیز احاطه دارد و هرگونه مخالفت را با سرکوب پاسخ می‌دهد (Foucault, 1980: 119). برای نمونه، دلیل اخراج از کار و اتهام دزدی به استفن توسط باندربی، افکار و خواسته‌های استفن مبنی بر برخورداری از شرایط مساعدتر کار و ارزش در محیط کار بود. به همین دلیل، گفتمان قدرت استفن را خطر برای نظم خود دانسته و او را حذف می‌کند.

استفن نه تنها از شرایط ظالمانه در محیط کار رنج می‌کشد، بلکه همسر دائم الخمر و بی‌توجه او، وضعیت ناخوشایندی را برای زندگی شخصی استفن به وجود آورده است. به دلیل فقر و نیز دیوان‌سالاری یکسویه و ناکارآمد، استفن قادر نیست از همسرش به شکل قانونی طلاق بگیرد چون هزینه‌های مربوطه، اعم از دادگاه و وکیل، بسیار بالا هستند. همچنین، دیوان‌سالاری و ارتباطات در زمینه‌ی طلاق وجود دارد و این مسئله را باندربی، در اوایل رمان، به استفن شرح می‌دهد:

ابتدا باید به کانون وکلا بروی و دادخواست ارائه کنی، سپس باید به دادگاه شعبه عموم بروی و آنجا هم دادخواست ارائه کنی، دادخواستی دیگر باید به مجلس اعیان تحویل بدهی و انتظار صدور مجوز از پارلمان باشی برای طلاق و ازدواج مجدد... فکر می‌کنم حدود هزار تا هزار و پانصد پوند هزینه داشته باشد (Dickens, 1960: 67).

آنچه روشن است، دیکنز از قوانین موجود انتقاد می‌کند و آن را جزئی از قدرت و ایدئولوژی حاکم می‌داند که از منافع صاحبان قدرت و مراجع بانفوذ دفاع می‌کند؛ به طور نمونه، باندربی تمام زیردستان خود را شی‌انگاشته است و بر آنها ستم روا می‌کند. این قوانین، به ایدئولوژی فایده‌باوری دامن می‌زنند که در بخش بعد این مطالعه، در حوزه ی تعلیم و تربیت بار دیگر نمود پیدا می‌کند. به طور خلاصه، مقاومت استغن در برابر قدرت صنعتی و سرمایه‌دار، یعنی باندربی، ناکارآمد است، هرچند تا اندازه‌ای موفق می‌شود افکار آزادیخواهانه‌ی خود را ابراز کند، اما قدرت با گفتمان انضباطی‌اش، یعنی پلیس و قوانین، مقاومت او را مهار می‌کنند و روایت خود از استغن را بر دیگران تحمیل می‌کنند، اینکه او دست به دزدی از باندربی زده است.

۲.۴ فایده‌باوری و آموزش: سیسی جوپ و نظام انضباطی

در نظریه‌ی فوکو، به تحلیل دیویس (Davis)، قدرت با دانش پیوندی ناگسستنی دارد. گفتمان‌ها، که نظام‌هایی از گفتارند، تعیین می‌کنند چه چیزی «دانش» محسوب می‌شود و چه کسانی صلاحیت سخن و بیان عقیده را دارند (Davis, 2024: 5). در روزگار سخت، گفتمان فایده‌باوری و عقل‌گرایی به‌مثابه ابزارهایی برای تولید سوژه‌های تابع در نهادهایی چون مدرسه و کارخانه عمل می‌کنند. شخصیت‌هایی همچون توماس گردگرایند و جوزایا باندربی، نماینده‌ی نهادهایی هستند که قدرت را نه از طریق زور مستقیم، بلکه از راه عادی‌سازی، انضباط، و طبیعی‌سازی سلطه اعمال می‌کنند. دیکنز در رمان نشان می‌دهد که نظام آموزشی نه تنها عملکرد ایدئولوژیک دارد، بلکه ابژه‌انگاری (objectification) دانش‌آموزان در آن رخ می‌دهد. توماس گردگرایند، مدیر مدرسه، مهمترین هدفی که دنبال می‌کند، نابودی قوه‌ی خیال دانش‌آموزان است زیرا نقطه‌ی مقابل امر حقیقی و واقعی است. آنچه گردگرایند و نظام آموزشی در رمان تأکید می‌کند و به رسمیت می‌شناسد، لوگوس (logos)^۱ است. لوگوس - این واژه‌ی یونانی - به معنای منطق، قضاوت صحیح و در نهایت ادراک عقلانی انسان است. از آنجایی که نظم و تفکری سودجو در رمان حاکم است، از لوگوس در جهت سرکوب اندیشه‌ی، به ویژه دانش‌آموزان مانند سیسی جوپ، استفاده می‌شود. لوگوس در اثر دیکنز، همان گفتمان خردباوری محض و سرکوبگر خیال است که باندربی به شدت بر آن تکیه می‌کند. به سخن فوکو، قدرت انضباطی شامل راهبردها و روشهایی است که مهمترین آنها بحث انضباط است. در حقیقت، کارکرد اصلی قدرت

انضباطی در انگلستان عصر ویکتوریایی که در اینجا نماینده جامعه غربی استعمارگر آن زمان است، سلطه داشتن بر زندگی افراد است، خواه در فراسوی مرزها و یا خواه در میان مرزهای سرزمین. این اعمال قدرت به نحوی است که افراد احساس کنند که همواره تحت نظارت‌اند، و بدین شکل قدرت انضباطی روشی برای ایجاد ابژه‌های فرمانبردار و مطیع است (Foucault, 1975: 138). به همین دلیل، در رمان نظام آموزشی به یک روش کارساز برای ایدئولوژی تبدیل می‌شود تا بر فرزندان طبقه‌ی کارگر استیلا یابد. در این رابطه، سخن گردگرایند در آغاز رمان مهر تأیید این موضوع است:

اکنون، آنچه می‌خواهم، تنها حقایق است. به این پسرها و دخترها چیزی به جز حقایق نباید آموخت. فقط حقایق به درد زندگی می‌خورند. چیزی دیگر را نباید کاشت و هرچیز دیگر را باید ریشه‌کن کرد. شما تنها با حقایق می‌توانید افکار حیوانات خردورز را شکل دهید: هیچ چیز دیگر به کار آنها نخواهد آمد. با همین اصل فرزندان خودم را تربیت کرده‌ام، و با همین اصل این بچه‌ها را تعلیم و تربیت می‌کنم. آقا، فقط به حقایق چنگ بزنید! (Dickens, 1960: 1)

در نقل قول بالا، گردگرایند از واژگانی مانند «کاشت» برای عقیده و شکل دادن تفکر و هویت «حیوانات خردورز» سخن می‌گوید. همان‌طور که مشخص است در این نظام ویکتوریایی، آموزش در خدمت جامعه کارگر نیست، بلکه وسیله‌ای است برای تحکیم گفتمان قدرت بر لایه‌های فرودست. گردگرایند همان هدف مطیع‌سازی و برقراری انضباط و تنبیه قدرت فوکویی را دنبال میکند تا دانش‌آموزان را به شناساهای ایدئولوژی‌زده تبدیل کند و هرگونه احتمال مقاومت را از میان بردارد. افزون بر این، گردگرایند حتی با تغییر نام دانش‌آموزان میکوشد تا افکار خود و آنچه قدرت می‌خواهد را القا کند. برای مثال، او سیسی جوپ را سیسیلیا صدا می‌زند؛ نامی که خود سیسی جوپ ترجیح نمی‌دهد و پدر کارگرش هم با نام سیسی او را همواره صدا زده است:

آقای گردگرایند گفت، «سیسی، اسم نیست. خودت را سیسی صدا نزن. نام تو سیسیلیا است.»

دختر جوان با صدایی لرزان و همراه با احترام پاسخ داد: «پدر منو سیسی صدا می‌زنه، آقا.»

آقای گردگرایند گفت: «پس هرگز نباید چنین کند. به او بگو سیسی نگوید. نام تو، سیسیلیا جوپ است.» (Dickens, 1960: 3)

تفکر گردگرایند درباره‌ی دانش نیز کاملاً پیرو ایدئولوژی فایده‌باوری است؛ یعنی، نوع استفاده از علم و دانش در مدرسه باید سودمند باشد. گردگرایند به شدت از خیالپردازی در کلاس درس نگران است و آن را دشمن «حقایق» می‌داند. گردگرایند از سیسی درخواست می‌کند تا اسب را توصیف کند و چون سیسی نمیتواند چنین بکند، مورد تمسخر قرار می‌گیرد چرا که تأکید زیاد گردگرایند بر امور حقیقی و سرکوب قوه‌ی خیال دانش‌آموزان، عدم توصیف اسب توسط سیسی را موجب می‌شود. در ادامه، گردگرایند سیسی را از مدرسه اخراج می‌کند و او را فاقد صلاحیت یادگیری به دیگران معرفی می‌کند.

وجود سیسی جوپ در رمان، به سخن ملون (Malone) به این دلیل است که نقطه‌ی مقابل و متضاد ترفندها و روشهای انضباطی و نظارتی در رمان باشد (Malone, 1989: 17). در واقع، سیسی جوپ نماد مقاومت طبقه‌ی فرودست در برابر نظام آموزشی و اجتماعی مستقر است که توسط شخصیت‌هایی مانند گردگرایند نمایندگی می‌شود. او با حفظ استقلال فکری و فرهنگی خود، اجازه نمی‌دهد آموزه‌ها و ارزش‌های سخت‌گیرانه و صرفاً عقلانی‌شده، فرزندان گردگرایند را به شکل کامل درونی کنند. مقاومت او نه با خشونت، بلکه از طریق پایداری اخلاقی و پرهیز از تسلیم شدن به منطق کنترل و انضباط نظام آموزشی ابراز می‌شود. از دید فوکو، چنین مقاومت‌هایی نمونه‌ای از «مقاومت‌های روزمره» هستند که حتی در شرایط تسلط کامل قدرت، امکان تغییر و چالش ایجاد می‌کنند (Foucault, 1976: 95). سیسی جوپ، و استفن بلکپول، بر ارزش‌های انسانی و برده‌ی ایدئولوژی نبودن تأکید می‌کنند.

همانگونه که صنعت و فناوری بر استفن حاکم بود و او را دارایی خود می‌داند، سیسی جوپ هم به نظام نظارتی (surveillant system) تعلق دارد. او همواره تحت مراقبت است، چه در مدرسه (توسط گردگراند) و چه در محیط کار پدر، همچنین خانه‌هایشان، یعنی سیرک، جایی که افراد مختلف به تماشای آنها می‌آیند و رئیس سیرک بر عملکرد و رفتار او و پدرش نظارت مداوم دارد (Malone, 1989: 18). شکل دایره‌ای سیرک تداعی همان نگره‌ی سراسرین (panopticon) در فلسفه قدرت فوکو است: ساختاری دایره‌شکل که افراد از هر سویی مورد نظارت قرار می‌گیرند بی‌آنکه نظاره‌گر دیده شود. با الهام از طرح سراسرین جرمی بتنام، فوکو از آن برای اوج کارآمدی قدرت انضباطی در جوامع مدرن استفاده می‌کند. بدین منظور، طراحی ساختمان زندان باید به شکلی دایره‌مانند باشد تا در مرکز یک برج قرار گیرد و از آنجا تمام زندانیان و سلول‌ها مشاهده شود (Mack, 2017:).

440). یک نمونه از طرح سراسربین در رمان، در منزل گردگرایند رخ می‌دهد. در اینجا والد است که به مثابه نماینده و عامل تحکیم گفتمان قدرت در جامعه، فرد یا همان فرزند را تحت سلطه خود در می‌آورد. گردگرایند تمام افکار و رفتار فرزندان را تحت نظر می‌گیرد و هرگونه تخطی را تنبیه می‌کند. به این جهت، لویزا به عنوان فرزند ارشد خانواده، اعتماد به نفس پایین دارد و در ابراز احساسات همواره با دشواری مواجه است زیرا پدر قوه‌ی خیال و اختیار او را سرکوب کرده است. با پافشاری پدر، لویزا ازدواجی ناموفق با باندری دارد، و در پایان رمان وقتی که باندری را ترک می‌کند، به تدریج به یک خودشناسی دست می‌رسد و احساسات و افکار واقعی خود را به پدرش ابراز می‌کند. همچنین، لویزا با یاری از سیسی جوپ، برادرش تام را از زندگی تباهی و پوچی تحت تأثیر معاشرت با باندری نجات می‌دهد. این رخداد نشان می‌دهد که حتی در دل سازوکارهای قدرت و انضباط، همواره امکان مقاومت وجود دارد؛ همان‌گونه که فوکو بیان می‌کند، قدرت هیچ‌گاه مطلق نیست و همواره با اشکال متنوعی از مقاومت همراه می‌شود زیرا روابط قدرت خود پدیدآورنده‌ی مقاومت هستند (Foucault, 1976: 96). سیسی، با حفظ ارزش‌های انسانی و عاطفی، به نمونه‌ای از این مقاومت بدل می‌شود که می‌تواند سلطه‌ی گفتمان عقلانی و فایده‌باور را به چالش بکشد. در رمان، در بخش داستان فرزندان گردگرایند و سیسی جوپ مشاهده می‌کنیم که در نهایت این سیسی جوپ است که در مبارزه با گفتمان فایده‌باور و ایدئولوژیک آموزش موفق می‌شود و با بشردوستی و تأکید بر ارزش انسانیت با فرزندان گردگرایند ارتباط سازنده برقرار کند و از درون، خانواده‌ی گردگرایند را سوی اصلاح سوق می‌دهد.

اگرچه گردگرایند در پایان رمان، همچون بسیاری دیگر از شخصیت‌های دیکنز مانند اسکروج، متحول می‌شود و به اشتباهات خود پی می‌برد، اما او به عنوان بخشی از نظام قدرت احاطه‌گر، آوای نظام آموزشی ایدئولوژیک، سال‌ها توانسته است بر بسیاری اعمال قدرت داشته باشد و این اعمال قدرت تنها به یک ساحت از زندگی او محدود نمی‌شود. اصرار او مبنی بر تغییر نام سیسی به سیسیلیا، نمونه‌ای بارز است از اینکه ایدئولوژی فرامی‌خواند و شناساهای خود را با نام‌گذاری و تلقین به نمونه‌هایی مطیع در نظام اجتماعی مدنظر قدرت تبدیل می‌کند (Butler, 2021: 29). در واقع، درست همانند استفن بلکپول که توسط باندری از کار اخراج شد و اتهام دزدی به او زده شد، سیسی جوپ نیز، چنانکه پیشتر گفته شد، از مدرسه، یعنی از نظام ایدئولوژیک فایده‌باور، اخراج می‌شود چون در برابر فراخوانی گردگرایند سوی قدرت، مقاومت نشان می‌دهد. به این ترتیب، روایت سیسی

نشان می‌دهد که حتی در برابر سخت‌گیری‌های نظام ایدئولوژیک و فشارهای آموزشی، امکان مقاومت فردی وجود دارد و صدای عاطفه و انسانیت می‌تواند بر منطق خشک فایده‌باوری غلبه کند. کوتاه آنکه، سیسی جوپ و استفن بلکپول دو شخصیت از طبقه‌ی کارگر هستند که تحت ستم و افکار ایدئولوژیک افرادی چون گردگرایند و باندربی قرار می‌گیرند. هر دو شخصیت توانستند در برابر قدرت انضباطی و نظم فایده‌باور صنعتی مقاومت کنند. هرچند مقاومت استفن به از درست رفتن جان او منتهی شد، ولی در برابر ستم مالک کارخانه خاموش نگشت و سعی بر تغییر اوضاع بود.

۵. نتیجه‌گیری

رمان روزگار سخت اثر چارلز دیکنز نشان می‌دهد که چگونه سازوکارهای قدرت و ایدئولوژی در جامعه‌ی ویکتوریایی از طریق نهادهایی چون مدرسه، کارخانه و خانواده بازتولید می‌شوند. شخصیت‌هایی مانند توماس گردگرایند و جوزایا باندربی صرفاً آدم‌های داستانی نیستند، بلکه تجسد گفتمان‌های مسلطی‌اند که در پی انضباط‌بخشی و کنترل سوژه‌ها هستند. نظام آموزشی گردگرایند نمونه‌ای بارز از آن چیزی است که میشل فوکو به‌عنوان «قدرت انضباطی» توصیف می‌کند؛ قدرتی که از طریق نام‌گذاری، طبقه‌بندی و تحمیل قواعد معرفتی، بدن‌ها و ذهن‌ها را شکل می‌دهد. در همین راستا، اصرار گردگرایند بر تغییر نام سیسی جوپ به «سیسیلیا» را می‌توان روند سوژه‌سازی او از سیسی جوپ را دانست. اما دیکنز تنها به نمایش سلطه بسنده نمی‌کند. او هم‌زمان لحظات مقاومت را نیز به تصویر می‌کشد. سیسی جوپ، با پابندی به تخیل و عاطفه در برابر نظام آموزشی عقلائیته‌محور، نمادی از گسست در دل نظم مسلط است. مقاومت او نشان می‌دهد که حتی در شرایطی که قدرت فراگیر به نظر می‌رسد، همواره شکاف‌هایی برای بازاندیشی و مخالفت وجود دارد. استفن بلکپول نیز، هرچند سرنوشتش تراژیک است، اما به نماینده‌ی وجدان اخلاقی و صدای سرکوب‌گشته در طبقه‌ی کارگر بدل می‌شود. به این ترتیب، رمان دیکنز هم‌زمان نقدی بر سلطه‌ی گفتمان‌های فایده‌باور و صنعتی ارائه می‌دهد و نیز امکان‌های بدیل همدلی، عدالت و ارزش‌های انسانی را برجسته می‌سازد. از این منظر، رمان را می‌توان متنی دانست که فراتر از نقد اجتماعی دوره‌ی ویکتوریا حرکت می‌کند و به نوعی پیش‌گفتار برای مباحث نظری معاصر درباره‌ی رابطه‌ی دانش و قدرت بدل می‌شود. همان‌طور که فوکو تأکید می‌کند، قدرت نه صرفاً سرکوبگر، بلکه مولد است؛ زیرا شناخت،

سوژه‌سازی و هویت را تولید می‌کند. دیکنز این حقیقت را از رهگذر شخصیت‌هایش آشکار می‌سازد، اما در عین حال بر امکان مقاومت نیز تأکید دارد. پژوهش‌های آینده می‌توانند به تحلیل تطبیقی بازنمایی قدرت، سلطه و مقاومت در دیگر آثار دیکنز و هم‌عصران او بپردازند تا الگوها و تفاوت‌های نقد اجتماعی در عصر ویکتوریا بیش از پیش روشن‌تر شود. همچنین، تلفیق خوانش‌های فوکویی با نظریه‌های عدالت اجتماعی و روان‌شناختی فردی می‌تواند چشم‌اندازهای نوینی پیرامون ارتباط ادبیات داستانی قرن نوزدهم و ساختارهای قدرت ارائه دهد.

پی‌نوشت

۱. مفهوم «لوگوس» در طول تاریخ دگرگونی‌های چشمگیری را پشت سر گذاشته است. در یونان باستان، به‌ویژه در آثار هراکلیتوس، «لوگوس» به اصل عقلانی حاکم بر کیهان اشاره داشت، نظمی جهان‌شمول که تغییر و هستی را هدایت می‌کرد. برای رواقیان، این واژه به معنای عقل الهی ساری در طبیعت بود، در حالی که در بلاغت ارسطویی، «لوگوس» نشانه‌ی استدلال منطقی یا گفتار عقلانی به‌شمار می‌رفت. الهیات مسیحی نخستین، به‌ویژه در انجیل یوحنا، «لوگوس» را به «کلمه‌ی الهی» تعبیر کرد که آفرینش از طریق آن پدید آمد و بدین‌سان فلسفه را با الاهیات درآمیخت. در فلسفه و نظریه ادبی مدرن، این اصطلاح گسترش یافته و معانی‌ای همچون عقل، زبان، گفتار و نظام‌های معنا را دربر گرفته است؛ امری که بیانگر پیچیدگی پایدار و سازگاری آن در سنت‌های فکری گوناگون است.

کتاب‌نامه

بیاد، مریم، و قیطاسی، سجاد. (۱۳۹۸). *گفتمان سازی و منازعات گفتمانی در رمان دل‌بند از تونی موریسون*. پژوهش ادبیات معاصر جهان (پژوهش زبان‌های خارجی)، ۲۴ (۱)، ۲۵۱-۲۶۸. SID.

صادقی گرمارودی، مصطفی؛ بیاد، مریم سلطان و رامین، زهره. "خوانش رمان "آرزوهای بزرگ" چارلز دیکنز از دیدگاه تاریخ‌نگاری جدید؛ مطالعه موردی شخصیت پیپ با در نظر گرفتن آرمان‌های دوره ویکتوریا". پژوهش ادبیات معاصر جهان ۱۴۰۳، ۲۹ (۲)، ۵۷۹-۵۵۵.

Andrews, Malcolm (2006). *Charles Dickens and His Performing Selves*, Oxford: Oxford University Press.

Allen, Robert (2012). *The British Industrial Revolution in Global Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press.

Bernard, Robert (1987). "Imagery and Theme in *Hard Times*," in Charles Dickens' *Hard Times*, Harold Bloom (ed.), New York: Chelsea House Publishers.

- Brantlinger, Patrick (1971). "Dickens and the Factory," in *Nineteenth-Century Fiction*, 26(3), 270-285.
- Butler, Judith (2021). *Excitable Speech*, 2nd ed, New York: Routledge.
- Butwin, Joseph (1977). "Hard Times: The News and the Novel," in *Nineteenth-Century Fiction*, 32(2), 166-187.
- Davis, Jessica (2024). *Reading Foucault through Lacan*, Basingstoke: Macmillan.
- Dickens, Charles (1854). *Hard Times*, London: Dent & Sons LTD.
- Fielding, Kenneth (1953). "Charles Dickens and the Department of Practical Art," in *The Modern Language Review*, 48(3), 270-277.
- Foucault, Michel (1975). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Trans. Alan Sheridan Smith, London: Allen Lane.
- Foucault, Michel (1976). *The History of Sexuality*, Trans. Alan Sheridan Smith, New York: Pantheon.
- Foucault, Michel (1980). *Power/Knowledge*, Brighton: Harvester.
- Foucault, Michel (2002). *Archaeology of Knowledge*, Trans. Alan Sheridan Smith, London: Routledge.
- Gardner, Joseph (2000). "Dickens' Dystopian Metacomedy: *Hard Times*, Morals and Religion," in *The Victorian Comic Spirit: New Perspectives*, Jennifer Wagner-Lawlor (ed.), Hampshire: Ashgate 2000. 141-52.
- Hamilton, Paul (2003). *Historicism*, London: Routledge.
- Henderson, James (2000). "Political Economy is a Mere Skeleton Unless: What Can Social Economists Learn from Charles Dickens?" in *Review of Social Economy*, 58 (2): 141-151.
- Humpherys, Anne (2008). "Hard Times," in *A Companion to Charles Dickens*, David Paroissien (ed.), Malden: Blackwell, 390-400.
- Kramp, Michael (2008). "From Race to Lore to Domestic Utility: Sissy Jupe as a Functional Stylized Gypsy," in *VJ: Victorians Institute Journal* 36:193-215.
- Mack, Mary. (2017). *Jeremy Bentham: An Odyssey of Ideas 1748-92*, London: Forgotten Books.
- Malone, Cynthia (1989). "The Fixed Eye and The Rolling Eye: Surveillance and Discipline in *Hard Times*," in *Studies in the Novel* 21(1): 14-26.
- Miller, David (1988). *The Novel and the Police*, Berkeley: University of California Press.
- Paroissien, David (ed.) (2008). *A Companion to Charles Dickens*, Malden: Blackwell.
- Semple, Janet (1993). *Bentham's Prison: A Study of the Panopticon Penitentiary*, Oxford: Oxford University Press.
- Vieira, Priscilla (2022). *Michel Foucault, the Courage of Truth and the Ethics of an Intellectual*, Basingstoke: Macmillan.
- Wren, Daniel & Bedeian, Arthur (2020). *The Evolution of Management Thought*, 8th ed., Malden: Blackwell.